

REFLEXIONS

El gènere biogràfic

Santiago Riera i Tuèbols
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Asssegurar que la biografia, el relat de la vida d'una persona, és un gènere literari especial, tal com s'ha dit i repetit tantes vegades, requereix una explicació.

Recordem que, *grosso modo*, les obres literàries en prosa es poden classificar en gèneres: el novel·lístic, el que inclou l'assaig, la crítica i la biografia. Qualsevol altra obra en prosa, posem pel cas una obra d'història, servirà bàsicament per estudiar, relatar, aprofundir, una conjuntura històrica o un esdeveniment, i àdhuc per valorar un historiador des d'un punt de vista literari, però no es pot considerar per si mateixa una obra literària (en tot cas, el valor literari hi és subordinat).

Tanmateix, el camp de la història també inclou gèneres en el seu si; la biografia n'és, òbviament, un.

Així doncs, amb la biografia ens trobem davant d'un gènere literari i alhora històric que, pel sol fet de participar de la literatura i de la història, és especial i es diferencia dels altres gèneres.

No ens cansarem d'insistir en aquest fet: la biografia constitueix realment un encavalcament que li proporciona entitat pròpia; es tracta,

repetim, d'un gènere literari i, alhora, d'un gènere històric i aquesta és, precisament, la seva essència: l'encavalcament, el fet de participar de dos grans camps (o modalitats) diferents.

Història de la biografia

D'altra banda, la biografia té una llarga història puix els seus inicis cal anar a cercar-los en l'antiguitat. I això, prescindint de les esteles egípcies o babilòniques que incloïen dades de les vides de determinats personatges de l'època. Tanmateix, es fa difícil delimitar la ratlla de partida a partir de la qual es pugui considerar que ha nascut el gènere biogràfic, però, tornant a l'antiguitat clàssica, ens atreviríem a dir que aquest gènere neix amb Jenofont, Plutarc i Suetoni. Concretament, amb *Evangeli i records de Sócrates*, de Jenofont, una obra amb sublimació moral indiscutible, les *Vides paral·leles* de Plutarc, i la *Vida dels dotze Cèsars*, de Suetoni.

Examinem-ne una, d'aquestes obres, la de Suetoni, possiblement la més significativa. *La Vida dels dotze Cèsars* és l'única obra d'aquest autor, d'entre les poques que ens han arribat, que es conserva quasi íntegra. Explica la vida dels dotze emperadors des de Juli Cèsar fins a Domicià, és a dir, la vida de tots els emperadors de la família d'August, les dels tres que succeïren Neró i, finalment, les de la dinastia dels Flavis. L'obra data d'aproximadament l'any 120.

El tret més important que justifica el que acabem d'afirmar és que l'obra, considerada històrica, té la finalitat d'explicar les vides dels dotze emperadors (biografies). Cal recordar que per als antics els relats de les vides eren història, però, alhora, la història no era científica en el sentit modern (en el sentit de recerca) sinó una obra d'art. Aquestes precisions ens permeten remarcar que el caràcter (el valor) històric de les biografies, present sens dubte en l'obra de Suetoni, s'intensificarà amb el temps, i que des d'un bon començament les biografies participaven del caràcter literari (que no perdran).

Tanmateix, la importància de Suetoni dins del gènere biogràfic rau en el fet que transcendeix la biografia peripatètica (que intentava plasmar els fets més importants de la vida del personatge biografat sense descriure'n el caràcter, tot posant-lo, simplement, en escena) i l'alexandrina (on s'exposaven aquests fets a què ens acabem de referir de manera continuada

i cronològica fins a l'apogeu del personatge; llavors, mitjançant epígrafs que oblidaven l'ordre cronològic, hom intentava de descriure'n el caràcter). La biografia peripatètica es guardava per als homes d'acció (reis, herois, etc.), mentre que amb l'alexandrina s'explicava la vida dels literats, que incloïen poetes i filòsofs. L'aportació de Suetoni consisteix en el fet que aplica als emperadors el sistema biogràfic destinat als literats; unifica, poleix, justifica. A partir d'ell no hi haurà biografies (de reis i/o de filòsofs) sinó, senzillament, biografies.

Durant l'edat mitjana la biografia tindrà com a protagonistes principals els sants i màrtirs cristians i es transformarà en hagiografia, on, precisament per tractar-se de sants, és a dir, personatges que esdevenen models per al comportament humà, són presentats al lector sense màcula. L'hagiografia és, des d'aquest punt de vista, una biografia elogiosa sense esquerdes i acabarà sent un subgènere de la biografia extensiu no tan sols als sants, sinó a herois i reis.

Hi ha qui assegura, però, que la biografia en el sentit que l'entendem avui dia no apareix en el panorama literari fins al segle divuit. Per a aquests, el punt de partida serien la *Vida dels poetes* (dues sèries, 1779 i 1783), de Johnson, considerat l'iniciador de la biografia literària, i *Vida de Samuel Johnson* (1791) de J. Boswell. Aquesta obra inicia un període d'esplendor per al gènere biogràfic del qual, segons molts crítics, n'és un paradigma *Byron* (1930) d'A. Maurois, mentre que a Espanya és gairebé impossible oblidar *El conde duque de Olivares* (1936) i *Antonio Perez* (1947), de Gregorio Marañón. (Volem explicitar que en esmentar algunes obres, no pretenem ni valorar, ni classificar, ni establir cap cànon, sinó tan sols concretar exemples que facin entendre millor les idees exposades al text. Aquesta nota té validesa durant tot l'article).

No és fins a finals del XIX i començament del XX que la biografia accentua el caràcter històric i integra la vida del biografiat en el marc de l'entorn, començant a considerar les influències, en doble sentit, que s'estableixen; ens referim a les interaccions amb les circumstàncies històriques i les conjuntures socials, econòmiques i culturals que el protagonista viu en la seva pell. Ja entrat el segle vint, la influència de Freud es fa sentir i els aspectes psíquics s'inclouen en el relat autobiogràfic. La frase de Ralph W. Emerson, que alguns han fet seva, entre els quals

Harold Bloom (*Cànon Occidental*), «no hi ha pròpiament història sinó tan sols biografies», és si més no discutida, la qual cosa evidencia una presa de posició en molts crítics i literats. Nogensmenys, no es poden amagar les fluctuacions en el món de la literatura pel que fa a la valoració del gènere biogràfic: de fet, acabem de sortir d'una fase negativa, en el sentit de minimitzar el gènere, coincident amb l'auge de la historiografia econòmica; avui, però, el gènere que ens ocupa es recupera i, ben segur, tornarà a ocupar ben aviat un lloc predominant, tornarà a gaudir de bona salut.

Més consideracions sobre la biografia

De tot el que duem escrit es dedueix que la biografia presenta unes característiques pròpies que la converteixen en un gènere molt atractiu. Precisament per l'atracció que ha exercit durant tots els temps, i doncs, la importància que ha adquirit a través dels segles, tant en el camp literari com en l'històric, creiem adient afegir algunes idees i mots per tal de clarificar, o almenys intentar-ho, aquestes característiques.

En primer lloc, és indiscutible que la vida i obra del biografat s'han d'inserir en el marc històric en què aquest darrer ha viscut per tal d'entendre millor la seva mentalitat, la seva relació amb el món exterior i, en darrer terme, l'evolució interna que aquest món genera en ell. És en aquest aspecte que el gènere biogràfic aporta una contribució a la història puix per tal d'establir aquest marc s'han d'aprofundir estudis i interpretacions i engegar recerques múltiples, serioses i consistents; a part de l'esforç, és clar, que cal realitzar per entendre el món en què va viure el personatge i com aquest món va modelar-lo. Aquesta és, però, una tasca tan absorbent que fàcilment pot originar distorsions i desviacions si no inútils almenys secundàries. La segona contribució a la història cal cercar-la en la recerca documental de l'obra realitzada en el sector en què va actuar el protagonista, la correspondència, la visió que del biografat i la seva obra en tingueren els seus contemporanis, etc., recerca que ens pot donar molta llum de la influència del personatge sobre l'entorn.

El gran i greu problema de la biografia rau en el fet que l'autor, a través de les pàgines del llibre, s'identifiqui de tal manera amb el biografat que el consideri una semicreació seva, i, ja se sap, crear vol dir identificar-se amb l'objecte creat. Si la identificació és tal que es transforma en

absorció, o dilució, que en aquest cas és equivalent, autor i biografat es converteixen en un sol subjecte. Això és, o pot ser, un defecte monumental puix en el moment en què tots dos s'identifiquin de tal manera, hom perd la perspectiva i l'equanimitat que permeten de fer entendre actuacions i accions. (Els metges no poden atendre els seus familiars, recordem-ho). Aquesta pèrdua fàcilment incideix en la biografia transformant-la en una hagiografia. Dit d'una altra manera, la intimitat excessiva implica distorsió en l'apreciació i en la interpretació, i, doncs, si l'autor i el biografat s'han fet amics, massa amics, la sinceritat i l'objectivitat suposades desapareixen.

D'altra banda, una recerca no és mai completa i, doncs, inclou llacunes que representen buits en la informació històrica. En el cas de la biografia, aquests buits equivaldran a discontinuïtats biogràfiques. Si atenem especialment al tret històric com a fonamental del gènere biogràfic, caldrà assumir-ho; però, des d'un punt literari l'obra no serà satisfacta. Si, al contrari, decidim omplir els buits, sempre amb cura i prudència, els termes s'invertiran: l'obra pot arribar a ser satisfacta des d'un punt de vista literari però no des d'un punt de vista històric. La sèrie *Homenots* de Josep Pla és un exemple d'aquest segon cas.

Immers en aquest panorama, el lector representa, doncs, un paper primordial: farà un acte de fe i es creurà el que l'autor li expliqui, com és el cas dels *Homenots*, o serà crític i exigirà una veracitat a ultrança, i en aquest cas repudiarà Pla? Presumiblement, hi haurà de tot. Heus ací explicat com el doble caràcter de què participa el gènere biogràfic, literari i històric, no tan sols continua viu avui dia sinó que continua generant complexitat.

No cal dir, per tal d'acabar aquest tema, que un equilibri just és sempre desitjable, però la dificultat rau en el fet que si bé l'aspecte literari no es preocupa gaire (o es preocupa poc) per l'històric, aquest, l'històric no transigeix.

En darrer terme, per tal de saber el cantó en què es troba l'autor d'aquest article, cal remetre el lector a l'apartat final que tracta de l'aportació que ha fet en aquest camp.

L'autobiografia, les memòries i els diaris

Subgèneres propers, en realitat cosins germans de la biografia, són l'autobiografia, les memòries i els diaris. És interessant d'aturar-nos-hi.

L'autobiografia, tal com precisa el prefix, no és més que una biografia d'un mateix. La característica principal, tal com el lector ja sap, és precisament que la possible objectivitat del gènere biogràfic, escrit des de fora, cedeix el lloc a la subjectivitat en la qual s'identifiquen el subjecte i l'objecte. Des d'una aital subjectivitat l'autor es justifica, és a dir, justifica els seus actes, el seu pensament i, en definitiva, justifica el seu pas per la vida. Això no vol pas dir que tot sigui negatiu en aquest subgènere. En primer lloc, tothom té dret a autojustificar-se i, en tot cas, fer-ho pot il·lustrar esdeveniments que, posats en altres fonts, no han restat suficientment clars; ultra el fet que l'autojustificació pot posar en evidència una injustícia la qual l'autor denuncia. Les autobiografies, doncs, cal llegir-les sabent què és el que es llegeix, amb criticisme i sentit de la mesura. Una *Autobiografia* (5 vols.,1974) com la de Koestler, testimoni d'un home sensible i intel·ligent, novel·lista, filòsof, periodista, científic i ciutadà compromès i, alhora, crític i rebel, constitueix una peça amb valor històric i literari més que notables.

Alguns sostenen que l'autobiografia com a gènere (o subgènere) s'inicia amb les *Confessions* de Rousseau (primera part, 1782; segona part, 1789) però E. Gibbon, C. Goldoni o G. Casanova tenen molt a dir-hi i no se'ls pot marginar.

Les memòries, emparentades amb la biografia i difícils de distingir de l'autobiografia, presenten no obstant això un tret específic: de la mateixa manera que la biografia i l'autobiografia tenen un protagonista que és l'autor, les memòries, tot i considerar com a indispensable la persona que les escriu, li fan compartir el protagonisme amb (la dilueixen en) el temps històric, és a dir, el temps durant el qual el personatge-autor ha viscut. Es pot dir que les memòries traspassen els límits de la individualitat personal sense anul·lar-la. *El món d'ahir. Memòries d'un europeu* (2001) de Stefan Zweig, són unes memòries que constitueixen un testimoni emocionant i valuós del nostre passat recent, l'apassionant segle XX, escrit per un europeu nostàlgic del món que desapareix. Zweig recorda els moments cabdals de la seva existència paral·lelament al desmembrament d'aquella Europa trasbalsada i desorientada pels crucials esdeveniments que se succeïen amb una rapidesa mai vista fins aleshores. Es tracta d'una obra irremplaçable per tal de poder entendre els deliris del segle que hem abandonat. Exemple lúcid i indiscutible: història, personal i col·lectiva i, alhora, literatura.

En canvi, *Diálogos sobre la física atómica*, una autobiografia de Werner Heisenberg, constitueix un exemple clamorós d'autojustificació, en aquest cas davant l'acusació d'haver col·laborat amb els nazis en el procés (fallit) que havia de menar a la bomba atòmica. *Mis memorias*, d'Odón de Buen, és un altre exemple, més presumptuós, d'autojustificació de la vida, política i científica, de l'autor, per tal de presentar-se davant el lector com un triomfador, en contrast evident amb el fet que les va escriure exiliat i malalt a Banyuls-Sur-Mer, entre l'estiu de 1940 i la tardor de 1941. Ironies cruels.

És clar que es fa difícil escatir si l'*Autobiografía* de Koestler i les *Memòries* de Zweig són una cosa o una altra. Podrien intercanviar-se els títols i, tot i això, les dues obres seguirien sent mundialment conegudes i apreciades. No en tinc cap dubte. Però tot plegat no vol dir una altra cosa que la següent: no hi ha res que sigui clar o fosc; blanc o negre; dur o tou. Al contrari, tot en aquest món participa de diverses qualitats i es pot veure diferent des de diferents angles d'observació. Dit en altres mots: el món és complex i la literatura (i la història) no tenen perquè no ser-ho.

Tan sols resta afegir que en el camp que ens ocupa avui la complexitat es fa especialment manifesta. I, per a més inri, va acompanyada d'encavalcaments, indefinicions i fins i tot d'apropriacions indegudes.

Les memòries acostumen a ser escrites en primera persona però també poden ser-ho en tercera persona. *La educación de Henry Adams* (de Henry Adams, versió castellana —no gaire ben traduïda, tot sigui dit—, 2001), una obra incisiva i corrosiva, brillant, subtil i radical a estones, una obra que versa sobre la recerca del coneixement, està escrita en tercera persona i constitueix un paradigma del gènere. D'altra banda, les memòries poden abraçar lapses de temps de durada variable: poden estendre's al llarg d'una vida o poden abraçar períodes més curts, com ara un regnat o una conjuntura especial, fet que no acostuma a ser propi de l'autobiografia.

Un subgènere a part és la novel·la autobiogràfica en la qual la virtualitat es confon amb la realitat, i obliga d'aquesta manera el lector a efectuar un esforç de contextualització indiscutible, la justesa de la qual depèn dels seus coneixements.

Pel que fa als diaris, es distingeixen de les memòries en tant que consideren tan sols el present: són escrits dia a dia, i hom té en compte diàriament les hores, minuts i segons del jorn, mentre que les memòries

consideren el passat: són relats, opinions, interpretacions de fets i actituds que pertanyen al passat. Naturalment, els diaris també comparteixen la subjectivitat del gènere. Indiscutiblement, poden ser documents imprescindibles per interpretar un període o, senzillament, poden mostrar-nos l'opinió que una persona ha tingut del (o dels) esdeveniment(s) ocorregut(s) en aquell període. El diari de Gombrowicz (*Diario, 1953-1969*; 2005) s'ajusta plenament al que diem: tot el seu contingut no pretén una altra cosa.

És obvi que tot el que hem consignat respecte a les memòries (subjectivitat, distorsió, justificació...) caldria considerar-ho de nou en parlar dels diaris (o dietaris).

També els llibres de viatges poden presentar-se en forma de memòries (parcials) o de dietaris. Aquesta classe de llibres, però, afegeixen al gènere l'interès que un indret determinat, o uns costums específics, ha generat en l'autor, el qual s'apressa a comunicar-ho i, doncs, a fer-ho assequible a d'altri.

Experiències personals en el camp de la biografia

Cal confessar que sempre he considerat la biografia com un gènere interessant i àdhuc apassionant. D'antuvi com a lector, més tard com a autor.

Com a lector, un dels qui em va fer veure l'atractiu que tenien les biografies va ser Stefan Zweig, en especial amb la seva sobre Fouché. Això era en la meua joventut. Molts anys després, una col·lecció especialment interessant de biografies, entre les quals les de grans científics —fet no gaire habitual, el de biografiar científics—, editada per Salvat (col·lecció «Grandes Biografias Salvat») em va fer situar el gènere en el seu punt just i vaig comprendre que sempre, però molt especialment en el cas de la història de la ciència, era una via segura per entendre l'època a través del personatge. Dit d'una altra manera, la suposada duresa d'aprofundir l'esdevenir científic queda mitigada amb l'explicitació del palpatar humà del protagonista: actituds, fòbies, amors i desamors, ideals, opinions, afeccions, encerts i errors... Per tal de posar un exemple del que acabo de dir, és gairebé obligat d'esmentar *Pasteur* (2 vols., de René J. Dubós) o *Galileo* de J. Hemleben. Arran de la col·lecció que he esmentat més amunt vaig pensar que en el cas de Catalunya la biografia era doblement

necessària: primer, òbviament, per la raó que acabo d'exposar, i segon, perquè en un camp tan poc conreat com és el de la història de la ciència a casa nostra, calia començar per saber qui és qui, i per què.

El lector, tanmateix, no ha de pensar pas que el gènere biogràfic és útil tan sols per a la divulgació, no. És obvi que també a través de la recerca biogràfica podem saber més sobre un tema concret. Ja hem tractat aquest tema més amunt.

Entrant ja en el cas personal, la primera biografia en la qual em vaig embrancar va ser la de Narcís Monturiol. Inicialment per mi va significar realment un repte: en un país petit i perifèric com el nostre, els homes i les dones que han destacat en el camp científicotècnic són escassos. Si a aquest fet hi adjuntem que, tal com hem dit, el conreu de la ciència i la tècnica ha estat molt migrat a Catalunya, llavors resulta que l'interès seriós, racional (és a dir, no apassionat), «científic» en un mot, suscitat per aquests escassos personatges, és incomprendiblement migrat.

Aviat vaig comprendre, però, que Monturiol constituïa una excepció i la seva vida, així com la seva pregonera personalitat, han estat objecte de l'atenció de diversos escriptors: Estrany, Passarell i Puig Pujades han deixat belles pàgines escrites sobre l'inventor empordanès. I si bé, en emprendre l'estudi sobre Monturiol, podia aprofitar el que ja havia estat publicat, naturalment, era imprescindible aportar quelcom de nou. Heus ací el repte.

Dos varen ser els temes en què es va basar la meua obra: la militància de Monturiol en el socialisme utòpic cabetà (que em va menar a llegir tots els números de *La Fraternidad*, entre d'altres) i la part tècnica dels Ictíneos, inèdita però amb un document a les mans inapreciable: el que va escriure el mateix Monturiol sobre el segon Ictíneo.

Em vaig adonar que no es tractava de dos fets independents, no. Es tractava de fets interrelacionats. Més encara, interrelacionats de tal manera que sense aprofundir en el primer no es podia entendre el segon. I així, sobre aquests dos pilars vaig escriure finalment *Narcís Monturiol. Una vida apassionant, una obra apassionada* amb motiu del centenari de la mort del nostre home (1985).

Cal dir que vaig escriure les quasi tres-centes pàgines de què consta el llibre amb entusiasme, és a dir, amb el cap, com correspon a un historiador professional però també amb el cor. No obstant això, aquest

apropament visceral a què faig referència no em va fer caure en el defecte assenyalat a bastament en aquest escrit: el sentit crític no el vaig abandonar mai. Senzillament, el vaig fer compatible amb la simpatia, l'enorme simpatia, que emana del personatge. Almenys això és el que jo crec.

Des de Figueres al Cementiri del Poble Nou vaig procurar d'anar, sempre que va ser possible, als llocs on ell havia viscut, treballat i somniat amb els seus Ictíneos: era la manera de compenetrar-me amb un home que, al final, va fracassar en gairebé tots els invents i esforços que va dur a terme en els terrenys tècnic, científic, polític i social.

Una altra biografia elaborada en la mateixa dècada va ser la dedicada a un científic català, el metge Francesc Salvà i Campillo. En aquest cas l'interès es va suscitar per diversos motius. Salvà, tot i tenir alguns escrits acadèmics dedicats a la seva persona i a la seva obra, era un personatge desconegut del gran públic. El seu cas no s'assemblava gens al de Monturiol: ara es tractava no tan sols de trobar aspectes inèdits de la seva biografia sinó de redescobrir-ho tot i presentar-ho en forma d'edifici consistent als estudiosos i al mateix temps al gran públic. Possiblement, la figura d'en Salvà no era tan simpàtica com la d'en Monturiol, però, sense cap mena de dubte, era més consistent en el camp científic. Tot plegat constituïa un repte atractiu. Després de pensar-m'hi molt vaig decidir d'entrar a la seva vida especialment a través de l'entorn científic, però, tanmateix, sense oblidar el polític, de la Catalunya de la segona meitat del segle XVIII. Es va tractar d'una entrada suau, amb vaselina, que va permetre endinsar-se en la seva vida com aquell que no vol. Amb tot, d'en Salvà home se'n sabia encara menys del que jo havia sospitat i, doncs, em va obligar a una intensa recerca. No obstant això, no vaig abandonar mai la idea de comunicar a l'estudi biogràfic de Francesc Salvà i Campillo un caràcter narratiu senzill i planer de tal manera que pogués ser assequible a un públic més extens que l'especialista.

Val a dir que, a part de la seva vida i de l'obra que va dur a terme, en la biografia s'hi tracten altres temes necessaris per aconseguir un relat biogràfic tan complet i global com fos possible: els contactes amb autoritats de la Barcelona d'aleshores, les amistats, la mentalitat, les idees polítiques, el grau de catolicisme de què va fer gala, el progressisme militant en el camp de la ciència versus el conservadorisme polític, accentuat al final de la seva vida...

Ciència i Tècnica a la Il·lustració: Francesc Salvà i Campillo (1751-1828) (1985) va constituir per a mi, durant el temps que va durar-ne la confecció fins a posar el punt final, la satisfacció que representa haver estirat un fil contínuament sense cap ruptura que no es pogués nuar. Ignoro si l'editor s'ha sentit tan satisfet com jo.

Passaren anys per intentar una nova aproximació al gènere biogràfic: *Història i ciència. Cinc biografies (Hipatia, Lalande, Galois, Kowaleskaia, Meitner)*, una obra inèdita en la qual, a través de cinc biografies (tres dones i dos homes) hom s'endinsa en cinc èpoques històriques ben diferents (la Grècia antiga, la Revolució Francesa, la Restauració, el règim tsarista a Rússia i el nazisme a l'època d'entreguerres). Però aquesta és una altra història. Queda per a un altre dia.